

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора Бабенка Андрія Миколайовича на дисертацію Усманова Руслана Абдішекуровича на тему: «Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки», подану на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»

Актуальність теми дисертації. Рівень інформатизації та комп'ютеризації суспільства постійно зростає. Складно уявити сьогодні сферу життєдіяльності, яка б не була охоплена цими процесами. Використання комп'ютерних технологій спрощує виконання певних операцій, економить час, дозволяє зробити багато процесів більш зручними та доступними. Не стали виключенням і відносини, пов'язані з реалізацією права власності: поява нових платіжних інструментів, комунікація між банками та клієнтами, можливість здійснювати покупки онлайн – все це стало невід'ємною частиною сучасного життя.

Проте виникнення нових відносин та поява нових технологій не тільки змінили життя людей, але й потягнули за собою появу нових кримінальних правопорушень. На додаток до традиційних видів заволодіння чужим майном, прийшло шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Доступність великих масивів інформації, можливість віддаленого доступу до майна, недостатні навички володіння комп'ютерною технікою окремими верствами населення допомагають злочинцям обманним шляхом заволодівати майном громадян.

В період запровадження на території України воєнного стану та повномасштабної збройної агресії з боку російської федерації проблема протидії шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки набуває особливої актуальності, оскільки велика кількість населення опинилася у вразливій ситуації (вимушене залишення місця проживання, втрата роботи, соціальних зв'язків тощо). У таких умовах належний кримінально-правовий захист права власності є одним з пріоритетних завдань держави.

Таким чином варто підкреслити, що усе наведене підтверджує актуальність обраної Усмановим Р.А. теми дисертаційного дослідження.

З огляду на зазначене, актуальність теми та потреба в її комплексному дослідженні, необхідність наукового пошуку шляхів удосконалення кримінального законодавства України, є обґрунтованими та не викликають сумнівів, що й обумовило вибір теми, визначило мету та завдання дисертаційного дослідження Усманова Р.А.

Належний ступінь обґрунтованості і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечується якісним використанням низки загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, достатнім рівнем узагальнення теоретичних висновків і поглядів, викладених у вітчизняній та зарубіжній літературі, правових концепціях, ретельним опрацюванням відповідних джерел кримінального права, належною апробацією результатів дослідження і їх оприлюдненням відповідно до встановлених вимог. Належний ступінь наукової обґрунтованості та достовірності результатів дослідження Усманова Р.А. забезпечений, крім того, застосуванням як загально наукових, так і спеціально юридичних методів наукового пізнання. Логічно побудована структура дисертації дозволила автору послідовно розглянути ті питання, які були окреслені ним в меті роботи та завданнях.

Аналіз дисертації Усманова Р.А. засвідчує, що на всіх етапах дослідження використовувалися різні сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Їх застосування зумовлено системним підходом. Дослідження засновується на положеннях законів діалектики, основних філософських категоріях, принципах і прийомах теорії пізнання об'єктивної дійсності. Застосування перелічених блоків дослідницького арсеналу сприяло проведенню поглибленого вивчення питань кримінальної відповідальності за умисне введення в обіг на ринку України небезпечної продукції.

Обрання та використання конкретних методів дослідження зумовлювалося тією візією проблеми, що відповідала б емпіричному та теоретичному рівням вирішення поставлених завдань.

В процесі проведення дисертаційного дослідження було використано такі методи:

- догматичний метод – для формулювання визначень понять, виявлення недоліків чинного законодавства про кримінальну відповідальність, формулювання пропозицій щодо їх усунення (розділи 2, 3);

- метод узагальнення – для формулювання висновків дослідження (усі розділи);

- індукція та дедукція – для визначення видів шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки (розділ 1);

- аналіз та синтез – під час встановлення змісту об'єктивних та суб'єктивних ознак складу досліджуваного кримінального правопорушення (розділи 2);

- порівняння – для пошуку спільних та несумісних позицій серед положень висловлених у науковому дискурсі щодо кримінальної відповідальності за злочини проти власності, які вчиняються з використанням ЕОТ (усі розділи);

- юридичної герменевтики – під час тлумачення окремих положень Кримінального кодексу та понять теорії кримінального права (усі розділи);

- контент-аналізу – у рамках дослідження судової практики (усі розділи);

- методи відтворюваного дослідження та візуалізації даних – для здійснення аналізу статистичних даних щодо протидії злочинності (усі розділи).

Теоретичну основу дисертації становлять наукові праці з цивільного, господарського та кримінального права, а також енциклопедичні видання.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, міжнародні акти, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, а також ГК України, КК України, ЦК України та проєкт нового КК України. Під час вивчення зарубіжного досвіду протидії комп'ютерному шахрайству було проаналізоване законодавство Польщі, Німеччини, Іспанії, Італії, Франції, США, Великої Британції.

Дисертація виконана відповідно до Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023

року, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 року № 942; Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023- 2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023.

Метою дисертаційної роботи є комплексна кримінально-правова характеристика шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки (ч. 4 ст. 190 КК України), та визначення шляхів удосконалення зазначеної кримінальноправової норми.

Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 252 сторінки, з них список використаних джерел на 28 сторінках (226 найменувань) і додатки на 58 сторінках.

Емпіричну основу дисертації становлять статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора України, Державної судової адміністрації України за період з 2013 по 2023 рік та 671 вирок, пов'язаний із кваліфікацією кримінальних правопорушень проти власності, що вчиняються з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Всі викладені в дисертації Усманова Р.А. положення та висновки, що становлять її новизну, ґрунтуються на власних дослідженнях здобувача. Наукові ідеї та розробки оприлюднено у наукових фахових виданнях України без співавторів. Основні результати та висновки дисертації відображено у 7 працях, з яких 3 – це статті в наукових фахових виданнях України та 4 – матеріали науково-практичних конференцій.

Основні положення і висновки дисертації обговорювалися та були оприлюднені на наступних міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Загальнонаціональному юридичному форумі «Доступ до правосуддя в контексті реформи децентралізації в Україні» (м. Сєвєродонецьк, 13 грудня 2019 р.), круглому столі «Імплементація ІЛР-моделі в Україні» (м. Одеса, 15 березня 2023 р.), засіданні No5 постійно діючої Міжнародної

науково- практичної конференції «Актуальні питання вдосконалення судово- експертної та правоохоронної діяльності» (м. Кропивницький, 24 березня 2023 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції» (м. Київ, 29 березня 2024 р.).

Зміст дисертації Усманова Р.А. в цілому характеризується високим теоретичним і науково-методологічним рівнем вирішення поставлених завдань, самостійністю і цілісністю проведеного дослідження, що дозволило автору досягти поставленої мети, виконати дослідницькі задачі і повністю розкрити тему дослідження. Таким чином, всі міркування та методологія проведення дослідження були спрямовані на вирішення поставленого наукового завдання, здобувач належною мірою оволодів методологією наукової діяльності.

Отже, логічно структурований текст дозволяє прослідковувати кореляцію змісту тексту з наведеним узагальненням наукових здобутків в висновках та вказує на всебічне розуміння автором проблематики предмету дослідження. Архітектоніка будови тексту дисертаційної роботи Усманова Р.А. здебільшого знаходиться в релевантному зв'язку з метою роботи, поставленими завданнями та отриманими висновками.

Мова та стиль викладення результатів. Дисертаційна робота Усманова Р.А. написана українською мовою з використанням загальноприйнятої правничої термінології та наукового стилю мовлення, якому властива ґрунтовна обізнаність з проблемами і темами та унормованість. Логічно структурований текст дозволяє прослідковувати причинно-наслідкові зв'язки при формуванні висновків та вказує на глибоке розуміння автора проблематики предмету дослідження.

Дотримання принципів академічної доброчесності оцінювалося виходячи з сутності таких принципів та підходів до розуміння основних різновидів академічного плагіату, викладених в Листі Міністерства освіти і науки України від 23.10.2018 No 1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти». Зокрема Усманов Р.А. в роботі не допускав: дослівного

запозичення текстових фрагментів без оформлення їх як цитат з посиланням на джерело; використання інформації у виді фактів, ідей, тощо з джерела без посилання на це джерело; перефразування тексту джерела у формі, що є близькою до оригінального тексту, або наведення узагальнення ідей, інтерпретацій чи висновків з певного джерела без посилання на це джерело.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинюване шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, в якому містяться рекомендації щодо правильної кримінально-правової кваліфікації, відповідних засобів кримінально-правового реагування, пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства. Дисертантом запропоновано низку нових положень, висновків і пропозицій, які виносяться на захист. Наукову новизну, зокрема, мають такі положення:

уперше:

- доведено, що коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, здійснюється щодо безготівкових грошей, безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини власності, опосередковані використанням банківських рахунків та електронних платіжних систем;

- обґрунтовано, що специфіка відносин власності, опосередкованих використанням банківських рахунків та електронних платіжних систем, як об'єкта шахрайства, конкретизується у таких ознаках як реквізити договору банківського обслуговування, реквізити банківського рахунку потерпілої особи, реквізити договору на отримання платіжних послуг, реквізити платіжної картки потерпілої особи, дані щодо ініційованих винною особою транзакцій із рахунку потерпілої особи;

- обґрунтовано, що безготівкові гроші, як предмет злочинного впливу шахрайства, являють собою вид права на майно, а саме право потерпілої особи

вимагати від банку певну суму коштів та зобов'язання банку виконати цю вимогу;

- у випадках, коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, здійснюється щодо віртуальних активів (криптовалюти), безпосереднім об'єктом запропоновано вважати суспільні відносини власності, опосередковані використанням платіжних систем віртуальних активів;

- обґрунтовано, що специфіка власності, опосередкованих використанням платіжних систем віртуальних активів, як об'єкта шахрайства, конкретизується у таких ознаках як публічні адреси потерпілої та винної осіб, реквізити транзакцій (геш, дата та час, входи, виходи, розмір комісії, номер блоку), у результаті яких потерпіла особа отримала віртуальний актив, реквізити транзакції (транзакцій), ініційованих винною особою;

- віртуальні активи, як предмет злочинного впливу шахрайства, визначено як нематеріальні блага, які є об'єктом цивільних прав потерпілої особи, мають вартість та виражені сукупністю даних в електронній формі, що підтримується системою забезпечення обороту віртуальних активів, щодо яких винна особа намагається здійснити незаконну транзакцію;

- обґрунтовано, що особливість об'єктивної сторони шахрайства, яке вчиняється шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, щодо безготівкових грошей полягає в тому, що винна особа обманним шляхом спонукає банк-емітент виконувати дії, які не були санкціоновані законним власником;

- опосередкований обман у випадку коли здійснюється несанкціонована транзакція у віртуальних активах визначено як такий, що полягає у повідомленні учасникам платіжної системи віртуальних активів неправдивих відомостей про те, що особа, який належить віртуальний актив, ініціює транзакцію свого активу;

- електронно-обчислювальна техніка, як знаряддя шахрайства, визначена як функційні блоки, що можуть виконувати значні обчислення, зокрема багаточислові арифметичні та логікові операції без втручання людини, що

використовуються для заволодіння чужим майном або правом на майно, здійснення обману або зловживання довірою;

- обґрунтовано, що положення ч. 4 ст. 190 КК не забезпечують нормативного відображення суспільної небезпечності шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерної техніки; запропоновано виключення кваліфікуючої ознаки «вчинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки» зі змісту статті 190 КК;

- правову оцінку підвищеної суспільної небезпечності шахрайства, «обтяженого» вчиненням небезпечних дій щодо функціонування комп'ютерної техніки, запропоновано давати у вигляді кримінально-правової кваліфікації за сукупністю;

удосконалено:

- класифікацію посягань на власність, вчинюваних із використанням комп'ютерної техніки;

- визначення ключових тенденцій судової практики протидії шахрайству з використанням ЕОТ; підтверджено відсутність сталої судової практики щодо кримінально-правової кваліфікації; близькі за обставинами вчинення випадки отримують різну кримінально-правову оцінку; причому, кримінально-правове реагування на випадки шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерної техніки, є більш ліберальним, ніж реагування на шахрайство в цілому та реагування на кримінальні правопорушення проти власності;

- аргументацію недоцільності зменшення віку кримінальної відповідальності за досліджуване кримінальне правопорушення; за гіпотезу для подальших досліджень, запропоноване розуміння розширення сучасних процесів інформатизації як одного з чинників збільшення серед засуджених за шахрайство частки осіб віком від 30 до 50 років, а також зменшення частки осіб із вищою освітою;

отримали подальший розвиток:

- поділ досліджуваних кримінальних правопорушень залежно від особливостей кримінально-правової кваліфікації на шахрайство, вчинене з

використанням комп'ютерної техніки, яке підлягає кваліфікації тільки за ст. 190 КК, та шахрайство, вчинене з використанням комп'ютерної техніки, яке, крім кваліфікації за ст. 190 КК, потребує додаткової кваліфікації;

- визначення специфіки змісту суб'єктивної сторони шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, що полягає у встановленні усвідомлення загальних закономірностей функціонування електронно-обчислювальної машини, того, що певні дії забезпечать здійснення обману або зловживання довірою й можуть призвести до заподіяння шкоди потерпілій особі;

- аргументація положення про те, що суворість санкції ч. 4 ст. 190 КК не повною мірою відповідає суспільній небезпечності досліджуваного шахрайства;

- визначення перспективних напрямів запобігання «комп'ютерному» шахрайству шляхом віднесення до їх числа використання спеціалізованих систем штучного інтелекту, державно-приватного партнерства та оновлення системи підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів.

Окрім наведеного, у дисертації автором сформульовано й багато інших необхідних та корисних висновків, положень і пропозицій. Проведена Усмановим Р.А. науково-дослідна робота є результатом його власних напрацювань, вдалою спробою розкриття питань кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Наукове та практичне значення роботи, що виконана Усмановим Р.А. полягає в тому, що їх можна використати в таких сферах:

- *у науково-дослідній* – для подальших наукових досліджень кримінально-правової охорони відносин власності в контексті тенденцій інформатизації;

- *у правотворчій* – для удосконалення кримінального законодавства України в частині нормативної регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення проти власності, пов'язані з використанням комп'ютерної техніки (Акт впровадження № 02/2024 від 24.05.2024);

– у *правозастосовній* – для розв’язання компетентними органами проблемних питань кваліфікації шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки;

– в *освітній* – для підготовки підручників, навчальних посібників, індивідуальних завдань для самостійної роботи та викладання навчальних дисциплін, кримінально-правового циклу.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Визнаючи загалом високий науково-теоретичний рівень роботи виконаної Усмановим Р.А., її важливе практичне значення, слід зазначити, що як і будь-яке дослідження складної наукової проблеми дана дисертація містить і спірні, не зовсім обґрунтовані положення, які є підставою для висловлення окремих зауважень, підґрунтям наукової дискусії, зокрема:

1. Дискусійним є підхід автора до визначення предмета дослідження. У роботі він визначається як «кримінально-правова характеристика шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ». У той же час аналіз теми та плану роботи дозволяє зробити висновок, що автор досліджує значно ширше коло проблем, зокрема питання запобігання кримінальному правопорушенню не входить до складу елементів кримінально-правової характеристики. На нашу думку предмет дослідження доцільно було визначити як кримінальну відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп’ютерної техніки.

2. Не зважаючи на те, що розділ 2.1 роботи має назву «Об’єкт та предмет шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ», у ньому відсутній аналіз об’єкта цього кримінального правопорушення, лише констатується, що об’єктом кримінальних правопорушень проти власності є «суспільні відносини власності, охорона яких забезпечується законодавством про кримінальну відповідальність». У роботі відсутнє авторське бачення визначення об’єкта кримінального правопорушення, його видів, структури тощо. Це стосується також і предмета злочинного впливу, який визначається автором у цьому розділі.

3. Потребує пояснення позиція автора щодо розуміння місця предмета кримінального правопорушення у структурі складу кримінального правопорушення. Назва розділу 2.1 дає підстави вважати, що на думку автора предмет кримінального правопорушення не є частиною об'єкта кримінального правопорушення, проте в роботі це питання не відображене.

Загальний висновок про дисертаційну роботу. Висловлені зауваження характеризують складність досліджених проблем, багато в чому мають дискусійний характер і не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи Усманова Р.А., а здійснений автором творчий пошук заслуговує на підтримку. Розглядувана дисертація містить раніше не досліджувані наукові положення та отримані особисто автором нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності має важливе науково-прикладне значення. Дисертація Усманова Р.А. логічно побудована, оформлена відповідно до вимог Міністерства освіти та науки України, а її положення викладено чіткою і зрозумілою мовою. Пропозиції та рекомендації, викладені у дисертації, можуть бути використані для удосконалення чинного законодавства та практики його застосування. Результати дисертаційного дослідження Усманова Р.А. достатньо повно викладено та оприлюднено.

Викладене дозволяє зробити висновок, що дисертаційна робота **«Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки»** виконана на високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є закінченим науковим дослідженням, сукупність теоретичних та практичних результатів якого розв'язує наукове завдання, що має істотне значення для галузі знань 08 – Право. Дисертаційна робота є за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, достовірністю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів, а також за кількістю і якістю опублікованих праць та за оформленням відповідає вимогам, передбаченим Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора

філософії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44, а її автор – **Усманов Руслан Абдішекурович** – заслуговує на присудження їй за результатами публічного захисту ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право».

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ**

А.М. Бабенко